

**Recenzja rozprawy doktorskiej napisanej przez
Maximilian Farnung**

pt.

*„Extraterritorial Impacts of the Supply Chain Due Diligence Act of Germany
(Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz – LkSG)”*

Brunswick/Wolfenbüttel -Warszawa 2024, ss. 177

Przedstawiona mi do recenzji rozprawa doktorska została napisana na Wydziale Prawa Brunswick European Law School (BELS) w ramach Doctoral Program in Cooperation z SWPS Uniwersytetem Humanistycznym z siedzibą w Warszawie, pod kierunkiem Prof. Dr. Udo Wolfgang Becker z Brunswick European Law School, (promotor) oraz dr. Pawła Kowalskiego z SWPS Uniwersytet Humanistyczny (promotor pomocniczy). Jest to praca z dziedziny nauk prawnych.

Praca broniąca jest w reżimie prawa polskiego, a więc właściwe wymogi i kryteria określa art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.). Zgodnie z tym przepisem rozprawa doktorska ma prezentować ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w dyscyplinie albo dyscyplinach oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej lub artystycznej. Ponadto, przedmiotem rozprawy doktorskiej ma być oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, oryginalne rozwiązanie w zakresie zastosowania wyników własnych badań naukowych w sferze gospodarczej lub społecznej albo oryginalne dokonanie artystyczne. Rozprawę doktorską może stanowić m.in. praca pisemna, w tym monografia naukowa.

I. Ocena wyboru tematu rozprawy i zakresu analizy rozprawy, stawiane pytania badawcze

1. Tytuł rozprawy „Extraterritorial Impacts of the Supply Chain Due Diligence Act of Germany (Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz – LkSG)” został sformułowany szeroko, problemowo, zapowiadając podstawowy problem prawny poddany analizie w

rozprawie. W efekcie Autor musiał jednak przeprowadzić szeroką i wielowątkową analizę, a tym samym ambitną, zaprezentować odpowiednią wiedzę z wielu specjalizacji dyscypliny nauk prawnych (prawo międzynarodowe, prawo Unii Europejskiej, prawo cywilne i pokrewne). Lektura rozprawy prowadzi mnie do wniosku, że zadaniu temu sprostał Autor, choć na zróżnicowanym poziomie.

2. Problem prawny pracy doktorskiej, sformułowany w jej tytule, kryje w sobie właściwy dla rozprawy doktorskiej i tym samym pracy naukowej - potencjał badawczy. Trafność wyboru tematu wynika w mojej opinii z kilku względów, a zwłaszcza potencjału naukowości, jego dynamiki i aktualności/nowości. Odnosząc się do oryginalności przedstawionych badań – to co do zasady prace badawcze z zakresu nauk prawnych z natury rzeczy nie są kwalifikowane jako nowatorskie, ta cecha oczywiście jest możliwą i spotykaną, ale przy spełnieniu wielu dodatkowych warunków, zwłaszcza łączenia różnych dyscyplin, szerokiego korzystania z wachlarza metod badawczych właściwych różnym dyscyplinom naukowym, kontekstowości badań, itp. Właśnie kontekstowość prezentowanych badań była tu możliwa i mogła zostać jeszcze silniej zauważoną i podkreśloną.
3. Z pewnością klasyczna praca z zakresu dyscypliny nauk prawnych może charakteryzować się nowatorskim podejściem do analizy, koncepcji badania, wnioskami autorskimi – te cechy przedstawiona do recenzji praca posiada, a w efekcie spełnia ustawowe kryterium dotyczące oryginalności rozwiązania problemu naukowego. Recenzowana rozprawa jest oryginalnym ujęciem tematyki, wnosi wkład do nauki poprzez analizę (także krytyczną) ustawy LkSG i postawieniem hipotez oraz odpowiednich pytań badawczych oraz sformułowaniem relewantnych wniosków.
4. Jak celnie Autor zauważa we wstępie ustawa LkSG wpisuje się w rozwój prawny na poziomie UE i w poszczególnych państwach członkowskich Unii (UK, Francja i Niderlandy), realizuje cel budowania odpowiedzialnego i zrównoważonego globalnego biznesu. Musze jednak stwierdzić, że relewantnych przepisów krajowych jest więcej, niż te wskazane we wstępie. Np. co do należytej staranności w zakresie praw człowieka i ochrony środowiska przyjęły regulacje także Norwegia, natomiast w Belgii, Luksemburgu, Niderlandach oraz Szwecji prace nad relewantnymi aktami są, w chwili przygotowywania niniejszej recenzji (ale i w czasie pisania recenzowanej rozprawy), silnie zaawansowane. Szkoda zatem, że w pracy brakuje szerszych odniesień do tych działań równoległych i silniejszego zaakcentowania kontekstowości badań.

Doktorant, podpierając się o poglądy wyrażone w literaturze zastanawia się czy LkSG jest najbardziej ambitną regulacją i co o tym stanowi. Podstawowym problemem badanym w pracy doktorskiej jest jednak nie tyle zakres regulacji i jej powiązanie z innymi aktami funkcjonującymi w systemie prawa krajowego, unijnego i międzynarodowego, ale na ile Republika Federalna Niemiec posiada kompetencję i jurysdykcję, aby tworzyć prawo wywierające skutki nie tylko na jej terytorium.

Innymi słowy - osiągnięcia Autor zasadnie czyni problem „eksterytorialności”. Prowadzi to Autora do podstawowej ogólnej hipotezy, że LkSG jest prawem eksterytorialnym, wywiera więc eksterytorialne skutki, co jest uzasadnione w świetle prawa międzynarodowego. Ww. hipotezy zostaną poddane weryfikacji przez pytania badawcze wskazane we wstępie, tj. o zakres relewantnego prawa międzynarodowego, znaczenie i uzasadnienie eksterytorialności prawa, rodzaje i naturę konsekwencji wiążących się z eksterytorialnością LkSG, zakres i charakter podmiotów objętych skutkiem eksterytorialnym LkSG i warunkami jakie muszą zostać spełnione w tym zakresie.

5. Autor zasadnie osadził analizę w szerszym międzynarodowym kontekście, tym samym prawidłowo wyznaczył zakres analizy, dokonując i uzasadniając to. Zabrakło jednak pogłębionych odniesień do prawa Unii Europejskiej, o czym szerzej będzie mowa w dalszej części recenzji.
6. Stwierdzam zatem, że treść recenzowanej pracy doktorskiej odpowiada tematowi określoneemu w jej tytule.

II. Ocena struktury rozprawy i przyjętej metodologii badań

7. Struktura każdej pracy naukowej i przyjęta w niej metodologia badawcza wpływają bezpośrednio na jej wartość poznawczą i zwłaszcza naukową. Dlatego zaletą każdej większej pracy naukowej jest przedstawienie, najlepiej już we wstępie, uzasadnienia wyboru tematu i sprecyzowanie zakresu pola badawczego, a także wyraźne postawienie hipotez pracy / pytań badawczych oraz wskazania na czym polega wkład wyników badań w rozwój dyscypliny naukowej, w której Autor ubiega się o nadanie stopnia naukowego. Doktorant, co do zasady, dochował wymogów w tym zakresie.
8. Moja ocena układu pracy, podziału treści, kolejności rozdziałów jest pozytywna, ale krytyczna. Struktura pracy jest w zamyśle dobra i umożliwia precyzyjną dyskusję na poszczególne tematy i problemy. Praca doktorska mgra M. Franung’a, wraz z wykazami i bibliografią, to 177 stron, a część merytoryczna zajmuje 152 strony. Oczywiście nie ilość, a jakość jest istotna, niemniej jednak przy tak szerokim zakresie analizy, pewne jej części z natury rzeczy stały się powierzchowne. Praca w istocie składa się z 3 rozdziałów, wstępu i zakończenia.
9. Wstęp został, nie wiem czy zasadnie, uznany za rozdział I pracy, s. 1-4. Kolejne części, to rozdział II pt. *States and the General Rules of Jurisdiction* (ss. 5-19), rozdział III pt. *Extraterritoriality and the Rules of Jurisdiction in the Case of Several. Potentially Eligible States* (ss. 20-71), rozdział IV, pt. *LkSG in the View of International Law* (ss. 72-148), a całość wieńczą konkluzje (ss. 149 – 152). Jak widać – rozkład treści nie jest w pełni zrównoważony, dominuje tak co do ilości stron jak i zakresu analizy rozdział trzeci i czwarty. Analiza została podzielona zatem na nieliczne rozdziały.

III. Ocena merytoryczna rozprawy

W tej części recenzji ocenię problematykę pracy doktorskiej w ujęciu merytorycznym, tak co do stawianych hipotez i pytań badawczych, jak i argumentacji oraz podjętych wniosków.

10. Stwierdzam, wyprzedzając tok rozważań, że praca doktorska mgra M. Farnung'a stanowi trafny opis, a niekiedy także inteligentną, interesującą i prowokującą do dyskusji (co nastąpi poniżej w tej części recenzji), analizę postawionej w tytule tematyki.
11. Dyskusja na temat odpowiedzialnego prowadzenia działalności biznesowej jest obecna tak w doktrynie, jak w polityce od dłuższego czasu. Zagadnienie biznesu i praw człowieka stało się integralną częścią polityki globalnej już w latach dziewięćdziesiątych XX w., co wiązało się zwłaszcza z rozwojem globalnych procesów gospodarczych, wzmocnieniem sektora prywatnego w relacjach międzynarodowych, a także rozwojem rynku wewnętrznego UE. Globalizacja, towarzyszący jej powszechny dostęp do Internetu i informacji, szybki rozwój różnorodnych technologii, spowodowały wzrost społecznej świadomości powiązania i wpływu biznesu (przedsiębiorstw) na prawa człowieka i na środowisko naturalne. W XXI wieku procesy te przyspieszyły, stając się elementem polityki krajowej i unijnej, a to zaowocowało konkretnymi decyzjami i stworzeniem regulacji, wzmacniających i zastępujących dotychczasowe dobrowolne standardy odpowiedzialnego biznesu (m.in. wytyczne OECD dla przedsiębiorstw wielonarodowych, wytyczne ONZ dotyczące biznesu i praw człowieka, norma ISO 26000 czy Dziesięć Zasad UN Global Compact). W trend ten wpisuje się przedmiotowa ustawa niemiecka, Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz, która weszła w życie 16 lipca 2021 r.
12. Rozdział I to wstęp do pracy, który oceniam pozytywnie. Zostały w nim sformułowane wszystkie oczekiwane kwestie. Zaletą tego wstępu jest krytyczność, tj. wykazanie luk w badaniach, dynamiki tematu, zakreślenie kontekstowości czym Autor przekonująco tłumaczy celowość podjętych badań. We wstępie pojawiły się zatem ww. hipotezy pracy oraz pytania badawcze; zakres analizy – tu jest to materiał w głównej mierze normatywny; metodologia – aczkolwiek zbyt powierzchownie ujęta; pokrótce opisana została także treść poszczególnych rozdziałów.
13. W rozdziale II rozprawy Doktorant analizuje kwestie podstawowe, być może niepotrzebnie poświęca im aż tyle miejsca. Zajmuje się tu bowiem sprawami dość rudymenarnymi, jak pojęcie państwa i suwerenności. W rozdziale II poruszono kwestię tego, czym są państwa i jakie mają cechy, tj. jaki mają charakter prawny. Co oczywiste, a w efekcie nie wymaga na nowo analizy, aby być uznanym za państwo musi zaistnieć terytorium, naród i władza państwowa, a ponadto musi istnieć możliwość niezależnego dysponowania tymi cechami (suwerenność), co jest czwartą i decydującą kwestią kryterium ustalenia państwowości. Rozdział jest poprawny, ale wydaje mi się, że powinny się tu pojawić jednak kwestie terminologiczne, takie jak wyjaśnienie czym jest łańcuch wartości (*value chain*) oraz łańcuch dostaw (ujmowana

w świetle przedmiotu rozprawy jako działalność związana z produkcją towarów lub świadczeniem usług przez przedsiębiorstwo i relacji biznesowych przedsiębiorstwa na wyższym i niższym szczeblu łańcucha dostaw; rozliczalność (*accountability*) – a więc zdolność do przyjmowania odpowiedzialności za podejmowane decyzje oraz działania przed jednostkami; wpływ (*impact*), a więc pozytywna lub negatywna zmiana w społeczeństwie, gospodarce lub środowisku, wynikająca z przeszłych bądź teraźniejszych działań, zaniechań i decyzji organizacji; niekorzystne skutki dla środowiska - oznaczają niekorzystne skutki dla środowiska wynikające z naruszenia jednego z zakazów lub zobowiązań wynikających z LkSG; należyta staranność (*due diligence*) – która zasadniczo jest rozumiana jako kompleksowy i proaktywny proces mający na celu zidentyfikowanie faktycznych i potencjalnych negatywnych skutków społecznych, środowiskowych i ekonomicznych wynikających z decyzji i działań, lub będących skutkiem zaniechań organizacji w ciągu całego cyklu projektowego lub cyklu działania organizacji. Zwłaszcza „należyta staranność” jest kluczowym pojęciem. Jest to proces, który przedsiębiorstwa powinny przeprowadzać w celu identyfikacji faktycznych i potencjalnych negatywnych skutków prowadzonej przez siebie działalności, a także w celu zapobiegania rzeczywistym lub potencjalnym negatywnym skutkom powstającym w wyniku ich działalności, zarówno w podstawowej działalności przedsiębiorstwa, jak i w łańcuchu dostaw, a także w innych relacjach biznesowych oraz łagodzenia tych negatywnych skutków.

14. Rozdział III dotyczy kwestii najistotniejszych dla tematu pracy, tj. eksterytorialności i zasad jurysdykcji państwowej. Rozważania otwiera analiza natury eksterytorialności prawa (skutków regulacji) i pytanie co czyni eksterytorialność wyjątkową lub czasami problematyczną. W rozdziale III Autor zajął się problemem współistnienia państw i tym, że pewne sytuacje nie mogą ograniczać się do jednego terytorium państwa lub że obywatele innego państwa dokonują również czynności na obcym terytorium, zatem nie zawsze jest jasne, które państwo może powoływać się na kompetencję prawną w danej sytuacji. Doktorant wskazał, ale nie pogłębił tego wątku, że w tym zakresie ukształtowało się relewantne międzynarodowe prawo zwyczajowe. Poruszone zostało zasadnicze pytanie, w jakich warunkach eksterytorialne ustawodawstwo lub ustawodawstwo o skutkach eksterytorialnych jest dopuszczalne. Po krótkiej klasyfikacji historycznej Autor opisał właściwe zasady prawnomiędzynarodowe. Autor wskazuje na podstawowe pojęcia prawa międzynarodowego dotyczące eksterytorialności czy zasady terytorialności w sprawach ponadnarodowych. Jest tu zatem mowa o zasadach prawa międzynarodowego z krótkim (za krótkim) odniesieniem do porządku prawa niemieckiego. Brakuje wyjaśnienia doktrynalnego skutku prawa międzynarodowego w niemieckim porządku prawnym. Zdecydowanie niedosyt pozostaje jednak w zakresie charakterystyki jurysdykcji państwowej, rozważania są zbyt powierzchowne.
15. Należy podkreślić, że rozważania dotyczące problemu jurysdykcji powinny być pogłębione. To znakomity problem do analizy w pracy doktorskiej. System ustalania jurysdykcji krajowej w prawie europejskim opiera się na fundamentalnej zasadzie, że

jurysdykcję posiadają sądy państwa miejsca zamieszkania pozwanego, a wyjątki od tej zasady są przewidywane jedynie wówczas, gdy istnieje uzasadnienie w innych niż ochrona strony słabszej proceduralnie celach lub wartościach (Case CJEU *Group Josi*, C-412/98, EU:C:2000:399, p. 35). Do takich uzasadnień należy zwłaszcza ścisły, terytorialny związek między sprawą a sądami określonego państwa, który to związek przekłada się na fakt, że rozpoznanie sprawy przez sąd pozwoli zagwarantować sprawne administrowanie procesem (Case *Effer Spa v Kantner*, C-38/81, EU:C:1982:71, p. 6). O zbudowanie uniwersalnej definicji pojęcia „jurysdykcji krajowej”, właściwą dla systemów prawnych i poglądów nauki poszczególnych państw członkowskich jest jednak trudno. W prawie krajowym państw członkowskich można spotkać kilka sposobów rozumienia wskazanego pojęcia, a szczególne różnice w tym zakresie rysują się pomiędzy definiowaniem go w prawie państw tzw. Europy kontynentalnej oraz w *common law*. Na kontynencie europejskim pojęcie jurysdykcji krajowej może oznaczać władzę rozstrzygania spraw, wynikającą w suwerenności państwowej i stanowiącą jej przejaw. Władzę tę państwo przyznaje w sposób generalny swoim sądom, a rozciąga się ona na wszelkie osoby i rzeczy, które znajdują się na terytorium państwa. Ograniczenia takiej władzy mogą wynikać z prawa międzynarodowego, ze względu na suwerenność innych państw. Co istotne, tak rozumiana jurysdykcja, jako przejaw suwerenności pod względem przestrzennym, może istnieć wyłącznie w granicach danego państwa, mając w tych granicach charakter nieograniczony i wyłączny. Prawidłowość tę zwykło się określać mianem zasady terytorialności. W kontekście dalszych rozważań należy wskazać, że zasada terytorialności w tym ujęciu nie rozstrzyga kwestii jakie sprawy podlegają jurysdykcji państwa, ale wskazuje, że władza państwowa może być wykonywana przez organy tego państwa tylko na jego terytorium, a poza tym terytorium – w zakresie w jakim inne państwo na to pozwala. Poza zasadą terytorialności jurysdykcję krajową w analizowanym znaczeniu ograniczają również immunitety wynikające z prawa międzynarodowego, o czym Autor wspomina, ale sygnalizując problem jedynie. W niektórych porządkach prawnych, takich jak niemiecki wskazane rozumienia pojęcia jurysdykcji krajowej są rozróżniane i można spotkać się określeniami jurysdykcja krajowa (niem. *Gerichtsbareit*) na oznaczenie pierwszego z zaprezentowanych znaczeń oraz właściwość międzynarodowa (niem. *internationale Zuständigkeit*) na określenie drugiego z nich. W innych porządkach prawnych takich jak austriacki, znane jest z kolei pojęcie jurysdykcji krajowej (niem. *inländische Gerichtsbareit*), które obejmuje swoim zakresem zarówno uprawnienie państwa, w świetle prawa międzynarodowego, do rozstrzygania spraw oraz władzę rozstrzygania spraw przysługującą austriackim sądom. W jeszcze innych porządkach, jak przykładowo francuski, można odnaleźć poglądy przemawiające za wyodrębnieniem dwóch wskazanych pojęć (fr. *compétence internationale* oraz *pouvoir juridictionnel*) jak też za ich nierozróżnianiem. Dodatkowo nieco inaczej niż na kontynencie przedstawia się rozumienie pojęcia jurysdykcji krajowej na gruncie *common law*. W doktrynie angielskiej zidentyfikować można pojęcie jurysdykcji sądowej (ang. *jurisdiction*), które definiuje się jako prawne umocowanie i władza sądu do wydania rozstrzygnięcia wiążącego stronę lub strony, dotyczącego sprawy wniesionej przed ten sąd.

16. Rzeczywiście - rozdziały I - III stworzyły podstawę teoretyczną do zastosowania ich do konkretnego przykłady ustawy niemieckiej. Analiza tego aktu stanowi treść rozdziału IV. Wybrane zostały tu istotne treści LkSG, jako punkt wyjścia do dalszych rozważań i dyskusji nad zadanymi we wstępie pytaniami badawczymi, ze szczególnym uwzględnieniem zakresu i definicji pojęcia łańcucha dostaw, który określa, kto musi wdrożyć poszczególne należne obowiązków staranności określonych w ustawie. A łańcuch dostaw w rozumieniu tej ustawy dotyczy wszystkich produktów i usług przedsiębiorstwa, przy czym obejmuje wszystkie etapy w Niemczech i za granicą, które są niezbędne do wytworzenia produktów i świadczenia usług, poczynając od wydobywania surowców po dostawę do klienta końcowego i obejmuje 1. działania przedsiębiorstwa we własnym obszarze działalności, 2. działania bezpośrednich dostawców oraz 3. działania dostawców pośrednich.
- W rozdziale IV analiza dotyczy zatem pytania czy ww. przepisy LkSG wywierają również skutki eksterytorialne. Odpowiedź jest jednak - przewidywalnie - pozytywna. W rozdziale IV poruszono także kwestię, czy LkSG ma możliwość eksterytorialnej skuteczności z perspektywy prawa międzynarodowego. Doktorant odpowiada na to pytanie i stwierdza, że LkSG wywierając eksterytorialne skutki jest legalna – co znaczy, że RFN ma władzę i jurysdykcję do wydania takich przepisów.
17. Należy podkreślić, że przedmiot tego rozdziału to analiza aktu normatywnego, w tym zakresie trudno z nią dyskutować. Przeważają fragmenty opisowe, mniej naukowe. Autor wskazuje zasadnie, że przedsiębiorstwa mają liczne nowe i skomplikowane w realizacji obowiązki, zwłaszcza w zakresie uwzględniania kwestii należytej staranności w polityce przedsiębiorstw i zarządzaniu ryzykiem, identyfikacji faktycznych oraz potencjalnych negatywnych skutków i gradacji ich wagi względem siebie, zapobiegania potencjalnym negatywnym skutkom, czy ponoszenia odpowiedzialności za szkody, które powstaną w wyniku negatywnych skutków działalności przedsiębiorstw, w tym odpowiedzialności cywilnej przedsiębiorstw.
18. Autor rozprawy, kończąc analizę, przedstawia wartościowe, relewantne do treści rozważań z poszczególnych rozdziałów i zawartych w uwagach wprowadzających hipotez, uwagi końcowe, na które składają się ustalenia i implikacje przeprowadzonych badań. Jest to bardzo dobry sposób zakończenia analizy, bo przedstawiający wnioski.
19. Moją krytykę powoduje dość konsekwentne pomijanie przez Autora znaczenia prawa UE i powiązania z nim LkSG. W systemie unijnym prawnym przyjęto już szereg aktów prawnych dotyczących szeroko rozumianego ładu korporacyjnego, jak np. dyrektywę 2014/95/UE zmieniającą dyrektywę 2013/34/UE w odniesieniu do ujawniania informacji niefinansowych i informacji dotyczących różnorodności przez niektóre duże jednostki oraz grupy; rozporządzenie PE i Rady (UE) 2017/821 z 17 maja 2017 r. ustanawiające obowiązki w zakresie należytej staranności w łańcuchach

dostaw unijnych importerów cyny, tantalu i wolframu, ich rud oraz złota pochodzących z obszarów dotkniętych konfliktami i obszarów wysokiego ryzyka czy rozporządzenie PE i Rady (UE) 2019/2088 z 27 listopada 2019 r. w sprawie ujawniania informacji związanych ze zrównoważonym rozwojem w sektorze usług finansowych. W grudniu 2019 r. ponad 100 europejskich organizacji pozarządowych rozpoczęło kampanię wzywającą do wprowadzenia przepisów UE dotyczących należytej staranności w działalności przedsiębiorstw w zakresie poszanowania praw człowieka i ochrony środowiska, 10 marca 2021 r. PE i Rada wezwały KE do zaproponowania przepisów na szczeblu Unii nakładających międzysektorowe obowiązki w zakresie należytej staranności przedsiębiorstw (rezolucja PE z 10 marca 2021 r. zawierająca zalecenia dla Komisji dotyczące należytej staranności i odpowiedzialności przedsiębiorstw (2020/2129(INL))), w efekcie 23 lutego 2022 r. KE przedstawiła wniosek dotyczący dyrektywy CSDD. Planowane przyjęcie dyrektywy przez PE i Radę przewidziane jest na czerwiec 2024 roku. Z natury rzeczy ustawa krajowa musi korespondować z tymi aktami prawa UE.

20. Regulacja *LkSG* ma kluczowe znaczenie dla przejścia Niemiec, jako państwa członkowskiego UE, na neutralną dla klimatu i zieloną gospodarkę, zgodnie z Europejskim Zielonym Ładem (rozporządzenie PE i Rady (UE) 2021/1119 z 30 czerwca 2021 r. w sprawie ustanowienia ram na potrzeby osiągnięcia neutralności klimatycznej i zmiany rozporządzeń (WE) nr 401/2009 i (UE) 2018/1999 oraz komunikat KE „Europejski Zielony Ład”, COM(2019) 640 final) oraz dla osiągnięcia wyznaczonych przez ONZ celów zrównoważonego rozwoju, w tym celów w zakresie praw człowieka i środowiska. Wiąże się to z koniecznością wdrożenia przez przedsiębiorstwa kompleksowych procedur ograniczania ryzyka związanego z niekorzystnymi skutkami dla praw człowieka i dla środowiska w ich łańcuchach wartości, włączenia aspektów związanych ze zrównoważonym rozwojem do ich systemów ładu korporacyjnego i zarządzania oraz osadzenia decyzji biznesowych w ramach uwzględniających kwestie związane z prawami człowieka, klimatem i wpływem na środowisko, jak również z odpornością przedsiębiorstwa w dłuższej perspektywie.
21. Za ważne i wartościowe uważam to, że zaprezentowana analiza ustawy niemieckiej daje *per saldo* wiele ciekawych informacji dla skutków regulacji unijnej, która spodziewana jest już w czerwcu 2024 (wniosek dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie należytej staranności przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju oraz zmieniająca dyrektywę (UE) nr 2019/1937, COM(2022)071 (*Corporate Sustainability Due Diligence Directive*)).
22. W tym kontekście nasuwa się wiele pytań – czy przedsiębiorstwa traktują *LkSG* poważnie? Czy wspierają i działają zgodnie z *LkSG*? Idealistycznie podchodząc odpowiedź powinna być pozytywna, tworzy się przestrzeń do poszanowania praw człowieka dla firm i państw vs. wyścig w dół, polegające na skupieniu się wyłącznie na zysku. Jak wygląda w praktyce wdrożenie w Niemczech wielofunkcyjnych

projektów (*Compliance, Sustainability, Procurement, HR*)? Oczywiście pytań jest znacznie więcej, mam nadzieję, że będzie okazja o nich porozmawiać. Czy zmiany w niemieckim prawie związane z wdrożeniem dyrektywy są konieczne – pojawi się wiele nowych kwestii, wymogów. Jeśli tylko dyrektywa zostanie przyjęta zgodnie z przewidywaniami w czerwcu 2024 r., będziemy mieć 2 lata na wdrożenie. I czy już teraz wiadomo jakie zmiany w niemieckim prawie będą niezbędne? Później do sądów mogą zacząć trafiać sprawy dot. kwestii objętych dyrektywą. Ale czy sędziowie niemieccy są gotowi na prowadzenie takich spraw w związku z już funkcjonującą w obrocie prawa krajowego ustawą?

23. W kontekście pracy i jej rozdziałów III oraz IV – trzeba podkreślić, że obecnie sprawy regulowane przez *LkSG* rozstrzyga się na podstawie rozbieżnych przepisów w poszczególnych państwach. W przypadku braku wspólnych przepisów rozbieżne krajowe systemy odpowiedzialności mogą prowadzić do różnych rezultatów w zależności od tego, czy mamy do czynienia z kontrolą właścicielską (w przypadku spółek zależnych) czy faktyczną (poprzez bezpośrednie umowy albo w sytuacji, gdy przedsiębiorstwo może sprawować kontrolę poprzez umowy kaskadowe lub inne dźwignie w pośrednich relacjach biznesowych). Taka fragmentacja może doprowadzić do zakłócenia konkurencji na rynku wewnętrznym, ponieważ przedsiębiorstwo z siedzibą w jednym państwie członkowskim byłoby narażone na roszczenia odszkodowawcze z powodu szkód spowodowanych w jego łańcuchu wartości, podczas gdy przedsiębiorstwo o takim samym łańcuchu wartości będzie zwolnione z tego ryzyka finansowego i ryzyka utraty reputacji z powodu odmiennych przepisów krajowych. Zwłaszcza system odpowiedzialności cywilnej będący przedmiotem *LkSG* nie zawiera wyjaśnienia wyraźnego, które przepisy mają zastosowanie w przypadku wystąpienia szkody w ramach własnej działalności przedsiębiorstwa, na poziomie jego jednostek zależnych oraz na poziomie bezpośrednich i pośrednich relacji biznesowych w łańcuchu wartości.
24. Podsumowując - zapewne inaczej zbudowałbym kształt tej pracy, inaczej rozłożyłbym akcenty, ale przyjmuję ten zaproponowany przez Autora układ za uzasadniony i poprawny, aczkolwiek nie jest on doskonałym. Brakuje wyraźnie wyodrębnionej części poświęconej zasadom skuteczności prawa międzynarodowego w niemieckim porządku prawnym, wyjaśnienia kluczowych pojęć w osobnych podpunktach. Mimo, że Autor przechodzi (s. 87 i n.) z analizy wytycznych ONZ do projektu dyrektywy UE, to czyni to powierzchownie. To jest inny porządek prawny – unijny, a niesie to określone konsekwencje. Powinno to być wyraźnie wyodrębnione i omówione. Wszak ustawa krajowa, nawet wydana przed wejściem w życie dyrektywy, jeżeli pokrywa się zakresem regulacji, staje się częścią korpusu prawnego Unii. A ten czerpie z zasad takich jak pierwszeństwo w rozumieniu reguły Simmenthal – a o niej nie ma słowa w rozprawie. Szkoda, o czym wspominałem, że zabrakło analizy na ile ustawa niemiecka wypełnia standardy projektu dyrektywy. Oczywiście Autor przygotowywał rozprawę gdy w obrocie prawnym dyrektywy nie było, ale zaawansowane były jednak prace nad projektem w KE.

25. Rozprawa ma niejako dwa oblicza – doktrynalne, dotyczące relewantnych zasad i reguł prawa międzynarodowego oraz dokumentacyjno-analityczną, a dotyczącą poszczególnych problemów z ustawy niemieckiej. Nie do końca udało się Autorowi połączyć te nurty analizy w jeden monolit, tj. w jednorodną analizę całej rozprawy. Chciałbym, aby Doktorant podsumował informacje – czym różni się ustawodawstwo eksterytorialne od ustawodawstwa wywierające skutki eksterytorialne? Jaki charakter, na przykładzie tematu rozprawy, ma legitymizacja skutków eksterytorialnych?
26. We wnioskach, relewantnych do wstępu, Doktorant zasadnie stwierdza, że (s. 147) przedstawione argumenty prowadzą do przekonania, że LkSG ma charakter eksterytorialny, a skutki te są zgodne z prawem. Dzieje się tak dlatego, że niemiecki ustawodawca nie wprowadza rozwiązań, które wcześniej nie były praktykowane w podobny sposób. Trzeba przyznać, że sama taka okoliczność nie powoduje automatycznie legalności regulacji.

IV. Ocena wykorzystania źródeł oraz formalnej i warsztatowej strony pracy

27. Poprawność języka, opanowanie techniki pisanie pracy, warsztat zaprezentowany w spisach rzeczy i odsyłaczach oceniam pozytywnie. Zauważyłem jedynie drobne potknięcia językowe / redakcyjne. Język angielski wydaje się prezentować odpowiedni poziom. Nie oceniam jednak jakości j. angielskiego – który nie jest moim językiem ojczystym i w efekcie nie mam ku temu kompetencji. ..
28. Warsztat naukowy pracy jest dobry. Rozprawa została bogato opisana przypisami, powołania są dobrze dobrane, a przedstawienia powołanych stanowisk – rzetelne. Pracę zaopatrzone w należycie sporządzoną bibliografię, z której Autor rzeczywiście korzysta w toku wywodu. Bibliografia i przypisy mają właściwą formę. Spis rzeczy został sporządzony prawidłowo.
29. Literatura - wykorzystanie źródeł, mimo zasygnalizowania już w recenzji pewnych braków, oceniam pozytywnie - ich dobór jest trafny i relewantny, a ich wykorzystanie – poprawne metodologicznie. W niektórych częściach rozważań mam pewien niedosyt co do powołanej literatury. Jest właściwa, ale zdecydowanie warto ją wzbogacić o analizy, które powstały w związku z wytycznymi ONZ, projektowaną dyrektywą UE, ale także bezpośrednio związane z niemiecką ustawą, a także podobnymi ustawami z Francji czy Niderlandów. Zwłaszcza, że w Niemczech działają aktywne i dobre naukowo ośrodki analityczne

(zob. m.in. i np. Wybrane opracowania i analizy jak np. Markus Krajewski, Beata Faracik, „Substantive Elements of Potential Legislation on Human Rights Due Diligence„(w:) Human Rights Due Diligence Legislation – Options for the EU, European Parliament, June 2020; British Institute of International and Comparative Law (lead), Civic Consulting and LSE Consulting, Study on due diligence requirements through the supply chain. Final Report & Annexures, February 2020.

Zdecydowanie zabrakło analizy lub chociaż odniesień do dostępnych podczas pisania rozprawy dokumentów unijnych. To wynika z pominięcia tej części prawa, które przecież było projektowane, omawiane, a częściowo już obowiązywało na terenie Niemiec, jako państwa członkowskiego UE. Dziwi mnie pominięcie tego tak istotnego elementu.

Dla zobrazowania, dostępne i jakże pomocne były takie dokumenty unijne, jak zwłaszcza: European Commission, Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information), (2017/C 215/01), 2017 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0097&from=EN>; I wiele innych, a także ekspertyz jak np. Marx, A., Bright, C., Wouters, J., Pineau, N., Lein, B., Schiebe, T., Wagner, J., Wauter, E., Access to legal remedies for victims of corporate human rights abuses in third countries, European Parliament Study, 2019, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/603475/EXPO_STU\(2019\)603475_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2019/603475/EXPO_STU(2019)603475_EN.pdf) czy np. Ch. Patz; C. Saller, European Coalition for Corporate Justice (ECCJ), Where is the European Commission going on due diligence and access to remedy in 2020?, 2020, <https://www.businesshumanrights.org/en/where-is-the-european-commission-going-on-due-diligence-and-access-to-remedy-in-2020>; Riesenkampff A. & U. Krauthausen, Liability of Parent Companies for Antitrust Violations of their Subsidiaries, European Competition Law Review (2010) vol. 31 issue 1.

Istotne i pomocne byłyby także dokumenty OECD, jak np.: OECD, Guidelines for Multinational Enterprises (2011 edition), <http://mneguidelines.oecd.org/mneguidelines/>, Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct, 2018, <http://mneguidelines.oecd.org/OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>).

Konkluzja recenzji

Moja ocena rozprawy doktorskiej mgr. M. Farnung'a, pt. „Extraterritorial Impacts of the Supply Chain Due Diligence Act of Germany (Lieferkettensorgfaltspflichtengesetz – LkSG)” jest pozytywna.

Na podstawie przedstawionych w niniejszej recenzji uwag, komentarzy i krytyki uważam, że rozprawa ta prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną z zakresu nauk prawnych, a jej ogólny poziom naukowy wykazuje umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez magistranta; stanowiąc oryginalne rozwiązanie problemu naukowego z rozprawy pana mgra Farnung'a.

Tym samym uważam, że **wypełnia ona kryteria określone we właściwych przepisach**, a tym samym **wnoszę** o przyjęcie rozprawy i dalsze czynności w procedurze, tj. dopuszczenie do obrony.

Warszawa, dnia 06 kwietnia 2024 roku

Robert Grzeszczak